

Series 8 – School Books on Imam Shah's Religion / ઈમામ શાહના ધર્મ પર શાળાની પુસ્તકો

School Books on Imam Shah's religion

Update: 13-Jan-2017 – Changed links to archive.org

01-May-2010

All Kunbis / સર્વે કણબીઓ,

Chapter 3 named “Bharatma Islamnu Aagaman” of “Bharatiya Sanskruti” book of 12th Standard book issued by Gujarat State Government clearly states that Imam Shah of Pirana, belonging to Shia Sect of Islam, attracted “Kunbis” towards Islam.

ગુજરાત રાજ્યના ૧૨માં ધોરણની પુસ્તિકા “ભારતીય સંસ્કૃતિ” ના Chapter ૩ “ભારતમાં ઇસ્લામનું આગમન” માં ચોખ્ખું લખેલ છે કે ઈમામ શાહ પીરાણાવાળા, જે મુસ્લિમ શિયા સંપ્રદાયના હતા, તેવોએ કણબીઓને ઇસ્લામ તરફ વાળ્યા.

Please refer page no. 43 of the book. / એ પુસ્તકના પાના નં. ૪૩ જુવો.

Link: http://issuu.com/patidar/docs/series_8_school_books_on_imam_shah_s_religion_d
or <http://issuu.com/patidar>
<https://archive.org/details/Series8-SchoolBooksOnImamShahsReligion>

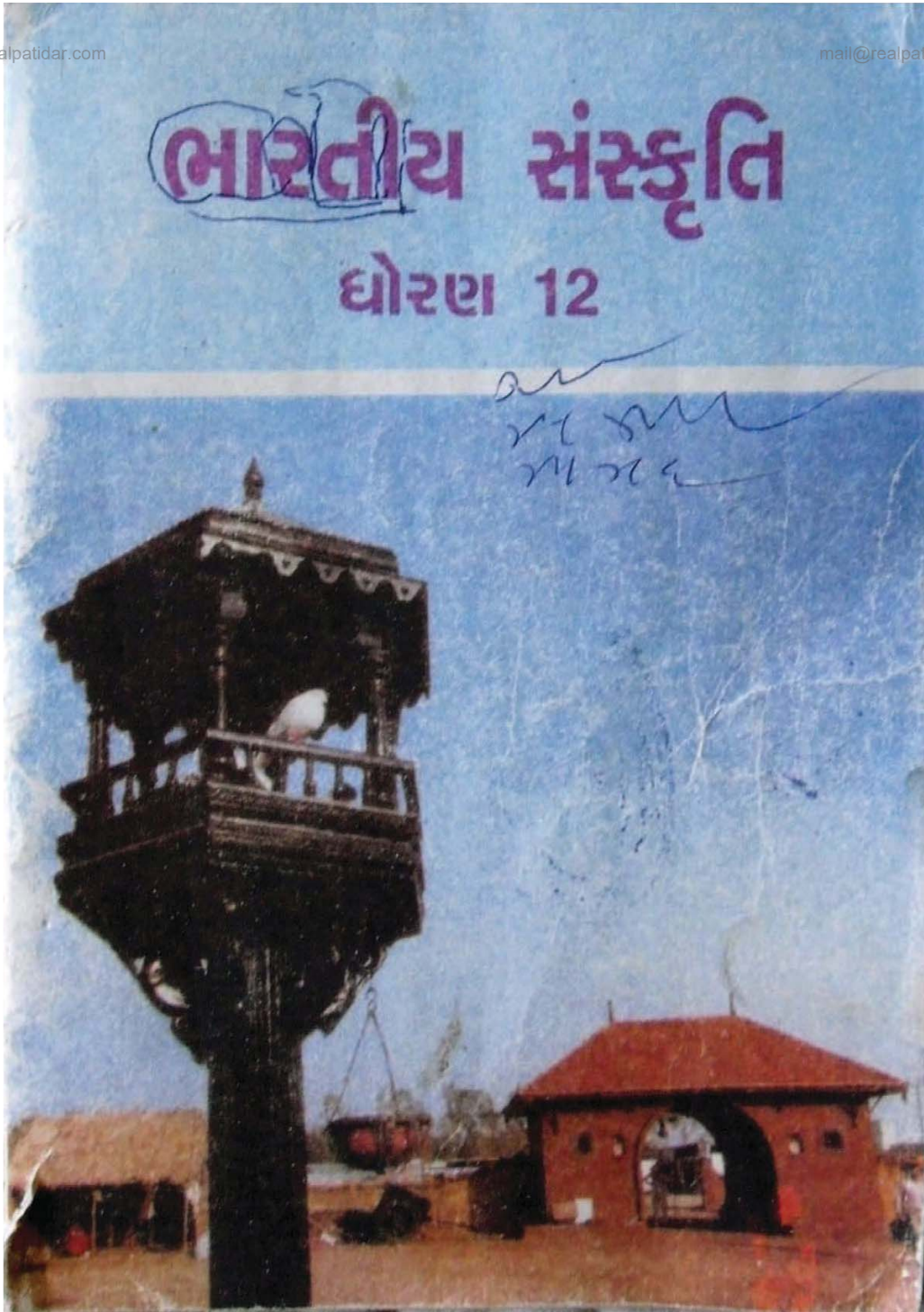
People who really want to know about Imam Shah's religion should not ask for more. But people who already know, but do not want to accept in open, for their own vested interest like money and power will never allow others to get the right picture.

જે લોકોને ખરે ખર જાણવું હતું કે ઈમામ શાહનો ધર્મ કયો છે, હવે એવા લોકોએ વધારે માહિતી માટે રાહ ન જોવી જોઈએ. પણ જે લોકો આ બારમાં પૂરી વાત જાણે છે, તે લોકો તેમના અંગત સ્વાર્થ, જેમ કે પૈસા અને તાકાત, માટે કોઈ દિવસ બીજા લોકોને સાચી વાત જાણવા નહિ આપે.

Real Patidar / સાચો પાટીદાર

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષણનિયામકશ્રીની કચેરીના પત્ર-ક્રમાંક
ઉમશ / 1195 / 201 - ગ - 1 તા. 4-3-'95-થી મંજૂર

ભારતીય સંસ્કૃતિ

ધોરણ 12

12 Standard
Book

પ્રતિજ્ઞાપત્ર

ભારત મારો દેશ છે.
જ્યાં ભારતીયો મારાં ભાઈજાહેન છે.
હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને
વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.
હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.
હું મારા માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ
અને દરેક જગ સાથે સત્યતાથી વર્તીશ.
હું મારા દેશ અને દેશભાઈઓને મારી ગિજ્જા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

કિંમત રૂ. 7.50

State Government
School Book

ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ
વિદ્યાયન, સેક્ટર 10 - એ, ગાંધીનગર - 380 010

3

ભારતમાં ઈસ્લામનું આગમન

ઈસ્લામનો ઉદય : પશ્ચિમ એશિયામાં આવેલા અરબસ્તાનના રેતાળ પ્રદેશે જગતને એક મહાન ધર્મની ભેટ ધરી. આ ધર્મ તે ઈસ્લામ. ઈસ્લામ શબ્દ અરબી ભાષાના 'સલોમ' પરથી ઊતરી આવ્યો છે. તેનો એક અર્થ 'શાંતિ' થાય છે અને બીજો અર્થ થાય છે 'અલ્લાહ (ઈશ્વર)ને શરણે જવું.' અર્થાત્ અલ્લાહની બિનશરતી શરણાગતિ સ્વીકારવાથી શાંતિ મળે છે. ત્રીજો અર્થ 'એક પંક્તિમાં ઊભા રહેવું' થાય છે. ઈસ્લામના અનુયાયીઓ મુસ્લિમ અથવા મુસલમાન તરીકે ઓળખાય છે. મુસલમાન એટલે અલ્લાહ અને આદમી સાથે જેણે શાંતિ સાધી છે તે. અલ્લાહ સાથે શાંતિ સાધવી એટલે મનુષ્ય માત્રનું કલ્યાણ કરવું. ઈસ્લામ એક અલ્લાહ, એક પયગંબર અને એક ધર્મગ્રંથનો જ સ્વીકાર કરે છે. હજરત મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબ (સ.અ.વ.) આ ધર્મના પ્રવર્તક છે. ઈસ્લામી પરંપરામાં હજરત મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબના નામ સાથે સ.અ.વ. લખવાની પરંપરા છે. સ.અ.વ. એટલે કે 'સલ્લલ્લાહ અલૈહિ વસલ્લમ' : તેમના ઉપર અલ્લાહના આશીર્વાદ ઊતરે અને તેમને શાંતિ તેમજ અલ્લાહની શરણાગતિ પ્રાપ્ત થાવ એવો અર્થ થાય છે. અને 'કુરાને શરીફ' તેનો ધર્મગ્રંથ છે. અલ્લાહની મહાન સત્તાને આધીન રહેવું, અલ્લાહમાં અતૂટ શ્રદ્ધા રાખવી, હંમેશાં સારાં કર્મો કરવાં અને સૌ પ્રત્યે ભ્રાતૃભાવ કેળવવો એ ઈસ્લામના મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. ઈસ્લામની સાદાઈથી આકર્ષાઈને સર્વપલ્લી ડો. રાધાકૃષ્ણને કહ્યું છે કે 'ઈસ્લામ એ ગૂઢતા વિનાનો ધર્મ છે. તેનું બળ અને સૌંદર્ય તેની સાદાઈમાં છે. આ સાદાઈ અને તેની લોકશાહીની ભાવનાએ તેને ઘણો લોકપ્રિય ધર્મ બનાવ્યો છે.'

ઈસ્લામના ઉદય પૂર્વે, અરબસ્તાનની સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિ સાવ કથળી ગયેલી હતી. અરબસ્તાન નાનાંનાનાં રાજ્યોમાં વહેંચાયેલો દેશ હતો. રાજાઓમાં એકતાનો અભાવ હતો. મૂળ પ્રજા પાસેથી રાજકીય સત્તા છિનવાઈ ગઈ હતી. આથી આર્થિક રીતે પ્રજા પાયમાલ થઈ ગઈ હતી. આ સમાજ અનેક કબીલાઓ (ટોળીઓ)માં વહેંચાયેલો હતો. કદાવર અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓ પોતાના કુટુંબીજનો અને આશ્રિતોના કબીલા રચીત કબીલાનો વડો 'શેખ' કહેવાતો. કબીલાઓ વચ્ચે નાનીનાની કુલ્લક બાબતે લડાઈઓ થતી. બે વ્યક્તિ વચ્ચે થયેલો ઝઘડો વિરાટસ્વરૂપ ધારણ કરતો અને છેવટે તે કબીલાઓની લડાઈ બની જતો. આ લડાઈઓમાં પુરુષોની સાથે સ્ત્રીઓ પણ ભાગ લેતી. હારેલા શત્રુની માલમિલકત પડાવી લેવામાં આવતી. પુરુષોને ગુલામ બનાવાતા અને સ્ત્રીઓને ખુલ્લા બજારમાં પશુની જેમ વેચી દેવામાં આવતી. શરાબ અને જુગારની બદી સામાન્ય હતી. બાળકોનો જન્મ અપશુકનિયાળ મનાતો. તેથી કેટલાક કબીલાઓમાં બાળકોને જીવતી દાટી દેવાની પ્રથા પ્રચલિત હતી. કબીલાના સરદારો અને આગેવાનો મોટી સંખ્યામાં પત્નીઓ, ઉપપત્નીઓ તથા ગુલામો રાખતા. સ્ત્રીઓ પણ ફાવે તેટલા પતિ કરતી. આથી, સમાજમાં નૈતિકતાનાં ધોરણો સાવ કથળી ગયાં હતાં. આકરું વ્યાજ, નફાખોરી, વેપારમાં ગેરરીતિઓ તથા શોષણ સામાન્ય બન્યાં હતાં.

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ અરબસ્તાનના સમાજ પર અંધકારનું સામ્રાજ્ય પથરાયેલું હતું. અનેક દેવ-દેવીઓની પૂજા પ્રચલિત હતી. દરેક કબીલાનો આગવો દેવ હતો. કોઈનો દેવ લાકડાનો તો કોઈનો દેવ માટીનો હતો. આ દેવ-દેવીઓની આકૃતિઓ પણ જુદીજુદી હતી. દેવોને ખુશ કરવા માટે પશુઓનાં બલિદાન આપવામાં આવતાં. કોઈકવાર નરબલિ પણ ચઢાવતા. ધર્મના નામે જાદુમંતર, કામણટૂમણને પ્રોત્સાહન મળતું. કુરિવાજો અને કૂપમંડુકતા વ્યાપક બન્યાં હતાં. શુકન, અપશુકન, ભૂતપ્રેત વગેરે દૂષણો તેઓનાં મનમાં ઘર કરી બેઠાં હતાં. આવી ધર્મહીન અને માનવતા વિહોણી સ્થિતિમાંથી હજરત મુહમ્મદ પયગંબરે પોતાની જીવનસાધના દ્વારા અંધકારમાં અટવાયેલી પ્રજાને જીવનનો નવો માર્ગ દર્શાવ્યો.

હજરત મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબનો જન્મ હાલના સઉદી અરબસ્તાનના મક્કા શહેરમાં ઈ.સ. 571માં થયો હતો. માતાનું નામ આમિના અને પિતાનું નામ અબ્દુલ્લા હતું. તેમનું કુટુંબ આરબોમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતું હતું. પયગંબર સાહેબનું એક નામ 'મુહમ્મદ' અને બીજું 'અહેમદ' હતું. 'મુહમ્મદ' શબ્દનો અર્થ વખણાયેલ, પ્રતાપી, નામાંકિત થાય છે. મુહમ્મદ પોતાના નામ પ્રમાણે ગુણ ધરાવતા હતા. તેની પ્રતીતિ તેમની જીવનસાધના પરથી મળી રહે છે. નાનપણમાં પોતાના કાકાને સહાય કરવા ડુંગરોમાં તે બકરીઓ ચરાવતા એથી તેમનું મન એકાંતમાં ચિંતનમાં પરોવાયેલું રહેતું. બાર વર્ષની વયે તેમણે વેપાર શરૂ કર્યો. વેપારની નિપુણતા અને પ્રામાણિકતાને લીધે મક્કામાં રહેલી કુરેશ કુટુંબની ખદીજા નામે એક ધનાઢ્ય મહિલાએ પ્રસન્ન થઈ તેમની સાથે લગ્ન કર્યાં. એમ કહેવાય છે કે એ વખતે પયગંબર સાહેબની ઉંમર 25 વર્ષની અને ખદીજાની ઉંમર 40 વર્ષની હતી.

વ્યાપારમાં ફરસદના સમયે પયગંબર સાહેબ અંધશ્રદ્ધા અને બદીઓથી ઊભરાતા અરબ સમાજને કેવી રીતે ઉગારી શકાય તે માટે એકાગ્રચિત્તે વિચારતા. ક્યારેક, નિર્જન ડુંગરોમાં 'હિરા' નામની એક ગુફામાં જતા અને ત્યાં ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતા. આખરે અલ્લાહની-ખુદાની રહેમ તેમના ઉપર ઊતરી અને રમજાન માસની એક રાત્રિએ જબ્રાઈલ ફિરશ્તાએ તેમને અલ્લાહનો સંદેશ આપ્યો કે 'બીજો કોઈ અલ્લાહ નથી ફક્ત એક જ અલ્લાહ છે અને મુહમ્મદ તેનો પયગંબર છે.' લગભગ 40 વર્ષની ઉંમરે તેમણે ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું. તેમણે એક જ અલ્લાહની બંદગી કરવા અને મૂર્તિપૂજાનો ત્યાગ કરવા લોકોને સમજાવ્યા. સત્કર્મોની અગત્ય દર્શાવીને લોકોને બંધુત્વની ભાવના કેળવવા અને ઊંચીનીચના ભેદભાવ ત્યજવાની વાત સમજાવી.

શરૂઆતમાં મક્કાવાસીઓને આ વાત ગળે ન ઊતરી. જોકે સમાજના નબળા અને સમજુ લોકોમાં તેમને સારો આવકાર મળ્યો; પરંતુ સ્થાપિત હિતો છંછેડાઈ ગયાં. છતાં પયગંબર સાહેબના અનુયાયીઓ વધવા લાગ્યા. આથી કેટલાક મક્કાવાસીઓએ દમનનીતિ શરૂ કરી. આ સામે એકવાર પયગંબર સાહેબે સફા નામની ટેકરી ઉપર ઊભા રહી મક્કાવાસીઓને સંબોધીને કહ્યું : 'મારા જમણા હાથમાં સૂર્ય અને ડાબા હાથમાં ચંદ્ર મૂકશો તો પણ મારા માર્ગ પરથી ચલિત થઈશ નહિ. માટે, આપ સૌને વિનંતી કરું છું કે મૂર્તિપૂજા છોડી દો, સત્કર્મો શરૂ કરો. એક જ અલ્લાહમાં માનો અને જીવન શુદ્ધ

બનીવો.' પરંતુ, આ વાત મક્કાવાસીઓને ગળે ન ઊતરી. છેવટે પયગંબર સાહેબ ઈ.સ. 622માં મક્કાના કુરેશીઓથી ત્રાસીને મદીના ચાલ્યા ગયા. મુસલમાન પરંપરામાં આ પ્રસંગ હિજરત તરીકે ઓળખાય છે. આ દિવસથી મુસ્લિમ 'હિજરી ચંદ્રવર્ષ' (હિજરી સન)ની શરૂઆત થઈ હતી.

પયગંબર સાહેબે 13 વર્ષ સુધી મક્કા શહેરમાં ધર્મોપદેશ આપ્યો હતો. એ મુજબ 'અલ્લાહ એક જ છે તે સર્વશક્તિમાન, નિરાકાર, અજન્મા, અજર અને અમર હોવાથી દયાળુ (રહેમાન) અને કૃપાળુ (રહીમ) છે. મુહમ્મદ અલ્લાહના અંતિમ દૂત છે. ઈસ્લામના બે મહત્વનાં અંગ છે : (1) ઈમાન અને (2) દીન. ઈમાન એટલે માનવું, શ્રદ્ધા રાખવી, વિશ્વાસ પેદા કરવો. ઈમાનમાં અલ્લાહ, ફિરસ્તાઓ, કુરાને શરીફ, પયગંબરો, કયામત અને કિસ્મતનો સમાવેશ થાય છે.

દીન એટલે ધર્મમાં ફરમાવેલાં કાર્યો કરવાં. અર્થાત્ ધર્મનું આચરણ કરવું. તેમાં કલમો, નમાજ, રોજા, જકાત અને હજનો સમાવેશ થાય છે. કયામત (આખરી ન્યાયનો દિવસ)ના દિવસે આ સંસારનો નાશ થવાનો છે. કયામતના દિવસે આપણે આપણાં કાર્યોનો હિસાબ આપવો પડશે અને અલ્લાહના નિર્ણય મુજબ સ્વર્ગ કે નર્કમાં જવાનું રહેશે. 'રમજાન માસમાં રોજા (ઉપવાસ) રાખી મન, વચન અને કર્મથી સંપૂર્ણ પવિત્રતા જાળવવી. દિવસમાં પાંચ વખત નમાઝ પઢવી. ખેરાત (દાન) કરવી, કુરાને શરીફમાં શ્રદ્ધા રાખવી અને હજ (મક્કાની યાત્રા) કરવી. આ પાંચ સત્કર્મોનું નિષ્ઠાપૂર્વક પાલન કરવું. ઈસ્લામમાં ન્યાતજાત, વર્ગ, રંગ કે રાષ્ટ્રના ભેદભાવને માન્ય રાખવામાં આવ્યાં નથી. કુરાને શરીફનાં વચનો વિશ્વબંધુત્વની ભાવના અને માનવમાત્રનું કલ્યાણ સાધવાની ગુરુકિલ્લી છે.

ધીરેધીરે ઈસ્લામનો અરબસ્તાનમાં ઘણો પ્રચાર થયો. પયગંબર સાહેબે પોતાના વિચાર અને આચરણ તથા ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય દ્વારા પ્રજા ઉપર ઊંડી છાપ ઊભી કરી. તેઓ સમાજમાં શાંતિ, લોકોની સલામતી તથા ગરીબોની મદદ માટે સક્રિય રહેતા. આથી લોકો પયગંબર સાહેબને 'અલઅમીન' (સત્યનિષ્ઠ-ઈમાનદાર) કહીને બોલાવતા. પયગંબર સાહેબે અરબસ્તાનમાં ધર્મસુધારણા અને સમાજસુધારણાની સાથોસાથ વિવિધ જાતિઓને સંગઠિત કરી તેમને એક સૂત્રમાં પરોવવાનું કાર્ય કર્યું. છેવટે 65 વર્ષની વયે ઈ.સ. 632માં પયગંબર સાહેબનું અવસાન થયું. બોસવર્થ સ્મિત નામનો વિદ્વાન પયગંબર સાહેબને અંજલિ આપતાં લખે છે કે : 'મહમ્મદ પયગંબરને એકીસાથે ત્રણ વસ્તુઓ સ્થાપવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, એક કોમ, એક રાજ્ય અને એક ધર્મ - ઇતિહાસમાં ક્યાંય આ પ્રકારનો દાખલો મળતો નથી.

ઈસ્લામનો પ્રસાર : હજરત મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબના અવસાન પછી તેમના ચાર ખલીફાઓએ ઈસ્લામના પ્રચારનું કામ ચાલુ રાખ્યું. આ ચાર ખલીફાઓ તે (1) હજરત અબુબક (2) હજરત ઉમર (3) હજરત ઉસ્માન (4) હજરત અલી.

મદીનાના લોકોએ હજરત અબુબકને પયગંબર સાહેબની ગાદી સાચવવા તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે નીમ્યા હતા. તેઓ અત્યંત પવિત્ર અને ઈમાનદાર વ્યક્તિ હતા. તેમણે ઈસ્લામને સંગઠિત કરી તેનો પ્રચાર પેલેસ્ટાઈન, દક્ષિણ સિરિયા અને ઈરાક સુધી કર્યો.

એ પછી બીજા ત્રણ ખલીફાઓએ પણ ઇસ્લામનો પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો. ધર્મ પ્રસારની દૃષ્ટિએ ખલીફાઓનો સમય સુવર્ણયુગ તરીકે ઓળખાય છે. ખલીફાઓના સમયમાં આરબ સેનાએ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં આવેલા પડોશી પ્રદેશો ઉપર વિજય મેળવ્યો. પયગંબર સાહેબના અવસાન પછી એક સદીના ટૂંકા ગાળામાં આરબોએ સિરિયા, ઈરાક, એશિયા માઈનોર, ઈરાન, ઈજિપ્ત, ઉત્તર આફ્રિકા તથા ભારતમાં સિંધ વગેરે પ્રદેશો ઉપર ઇસ્લામનો વાવટો ફરકાવ્યો. સમય જતાં 'ખલીફા'નું પદ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં પયગંબર સાહેબના ઉત્તરાધિકારીઓમાં ભાગલા પડ્યા. આ ઝઘડાઓને કારણે ઇસ્લામમાં સુન્ની અને શિયા એવા બે પંથ પડી ગયા છે. બંને પંથો ભિન્ન હોવા છતાં એક અલ્લાહમાં, પયગંબર સાહેબમાં અને કુરાનેશરીફમાં એકસરખી શ્રદ્ધા ધરાવે છે. અરબસ્તાનમાં જ્યારે અંધકાર યુગ ફેલાયો હતો ત્યારે સમાનતા અને માનવતા પર ભાર મૂક્યો. અટપટી વિધિઓથી મુક્ત અને સાદાઈને પ્રાધાન્ય આપતો આ ધર્મ દુનિયાના અન્ય ધર્મોથી સાવ અલગ તરી આવે છે.

ભારતમાં ઇસ્લામનું આગમન : ઇતિહાસના ઊગમકાલથી ભારતને અરબસ્તાન સાથે વ્યાપારી સંબંધો હતા. ભારતનાં પશ્ચિમી બંદરો સાથે અરબસ્તાનનો ધીકતો વેપાર ચાલતો હતો. ભારતીય રાજવીઓ પ્રત્યે આરબોને પોતાનાં ધર્મસ્થાનો ઊભાં કરવાની પરવાનગી પણ આપી હતી. આ કારણે ગુજરાતમાં પણ કેટલાંક સ્થળોએ મસ્જિદો બાંધવામાં આવી હતી. આરબો ભારતની ધનસંપત્તિથી વાકેફ હતા. આથી, રાજકીય વિજય મેળવવાના આશયથી શરૂઆતમાં તેમણે ભરૂચ, સિંધ, દેબલની ખાડી, બલુચિસ્તાન વગેરે પ્રદેશો જીતવા પ્રયત્નો કર્યા; પરંતુ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ. ત્યાર પછી ઈ.સ. 712માં સિંધમાં મુહમ્મદ બિન કાસિમ દ્વારા અરબ રાજ્ય સ્થપાયું. જોકે, આ અગાઉ ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રના પશ્ચિમ કિનારે મોટી સંખ્યામાં આરબો વસતા તથા મોટી મસ્જિદો હોવાના સાહિત્યમાં ઉલ્લેખો મળે છે. આ પછી છેક 11મી સદીના પ્રારંભમાં મહમૂદ ગઝનવીએ સત્તરવાર આક્રમણ કરીને ભારતવાસીઓને તુર્કી ઝનૂનનો પરચો કરાવ્યો. તેનો હેતુ ઇસ્લામનો પ્રચાર કરવાનો કે ભારતમાં રાજ્ય સ્થાપવાનો ન હતો. તેને તો ભારતની સંપત્તિ લૂંટીને પોતાની રાજધાની ગઝનાને સજાવવી હતી.

મહમૂદ ગઝનવીના આક્રમણ પછી 150 વર્ષના ગાળામાં કોઈ આક્રમણો ન થયાં. આ દરમિયાન અનેક મુસ્લિમ સંતોએ ખાસ કરીને સૂફી સંતોએ ભારતમાં આવીને શાંતિપૂર્વક ઇસ્લામનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. ભારતના વિવિધ ભાગોમાં ગયેલા ફકીરો અને સૂફી સંતો તથા ધર્મગુરુઓની સાદાઈ, તેમની પવિત્રતા, સાદા અને સરળ ઉપદેશો, શાંત પ્રચાર વગેરેથી હિન્દુઓ તેમના તરફ આકર્ષાવા લાગ્યા. વેદાંતને મળતી સૂફી સંતોની વિચારધારા અને સિદ્ધયોગીઓ જેવી તેમની સહજ સાધનાનો વિશેષ પ્રભાવ કેટલાક વિચારશીલ હિન્દુઓ ઉપર પડવા લાગ્યો. કેટલાક મુસ્લિમ ફકીરો અને સૂફી સંતોના ચમત્કારોથી પણ પ્રભાવિત થયેલા હિન્દુઓ તેમના અનુયાયી બન્યા. આ શાંત પ્રચાર દરમિયાન સદી દરમિયાન અવિરતપણે ચાલુ રહ્યો હતો.

ઈ.સ. 1206માં દિલ્લીમાં કુત્બુદ્દીન ઐબક નામના તુર્ક સુલતાને સલ્તનતનો પાયો

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

નાખ્યો. ભારતમાં જે મુસ્લિમ સત્તા સ્થપાઈ તેના ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ બે ભાગ પડે છે : (1) સલ્તનતકાલ (2) મુઘલકાલ. સલ્તનતકાલ ઈ.સ. 1206થી ઈ.સ. 1526 સુધીનો મનાય છે. તેમાં જુદાજુદા રાજવંશોએ રાજ્ય કર્યું. તેમાં ગુલામવંશ, ખલજીવંશ, તુઘલખ વંશ, સૈયદ વંશ અને છેલ્લે લોદી વંશનો સમાવેશ થાય છે. મુઘલોનો રાજ્યકાલ ઈ.સ. 1526થી ઈ.સ. 1857 સુધીનો મનાય છે. આ મુઘલ રાજ્યકાલ દરમિયાન બાબર, હુમાયુ, અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં, ઔરંગઝેબ અને બાકીના મુઘલ બાદશાહોનો સમાવેશ થાય છે.

ઈસ્લામનાં પ્રસારનાં પરિબળો : ભારતમાં મુસ્લિમ રાજ્ય સાંપ્રદાયિક રાજ્ય હતું. દરેક સુલતાન કુરાને શરીફના આદેશોને માન આપી રાજ્ય ચલાવતો. તે પોતાને અલ્લાહનો પ્રતિનિધિ માનતો. તેથી, ઈસ્લામનો પ્રચાર એ તેનું અગત્યનું કાર્ય હતું. ભારતમાં ઈસ્લામનો જે પ્રચાર થયો તેમાં અનેક પરિબળોએ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. તેમાં મુખ્ય ચાર પરિબળો મહત્વનાં છે :

- (1) મુસ્લિમ-સંતો દ્વારા શાંત પ્રચાર
- (2) મુસ્લિમ રાજ્યો તરફથી અપાતાં પ્રલોભનો
- (3) જજિયાવેરો અને જબરદસ્તી
- (4) હિન્દુ સમાજમાં ઊંચ-નીચના ભેદભાવો

(1) ભારતના બધા ભાગોમાં ગયેલા મુસ્લિમ ઉલેમાઓ, ફકીરો અને સૂફી સંતોની સાદાઈ, તેમની પવિત્રતા તથા તેમના સાદા સરળ ઉપદેશથી હિન્દુઓ તેમના તરફ આકર્ષાવા લાગ્યા. મહમુદ ગઝનવીનાં આક્રમણો પછી અનેક સૂફી સંતો અને મુસ્લિમ વિદ્વાનો ભારતમાં આવવા લાગ્યા. અજમેરના ખ્વાજા-મુઈનુદ્દીન ચિશ્તીની પવિત્રતાથી અનેક હિન્દુ-મુસ્લિમ અનુયાયીઓ આકર્ષાયા હતા. આજે પણ તેમનો ઊરસ ઊજવાય છે. ત્યારે હજારો હિન્દુ-મુસ્લિમ લોકો એકત્ર થાય છે. 13મી સદીમાં મહાન સંત જમાલુદ્દીન તરબરીઝીએ બંગાળમાં વસવાટ કર્યો. સૈયદ મુહમ્મદ ગેસ દરગાહે દક્ષિણ ભારતમાં ઈસ્લામનો પ્રચાર કર્યો. **ઈમામશાહ પીરાણાવાળાએ 15મી સદીમાં અમદાવાદ પાસે વસવાટ કર્યો અને હજારો અનુયાયીઓને આકર્ષ્યા. શિયા સંપ્રદાયના ઈમામ યમન દેશથી ગુજરાતમાં આવીને વસ્યા હતા. અને એમણે ગુજરાતના કણભી, ખારવા અને કોળી જાતિના અનેક લોકોને ઈસ્લામ તરફ આકર્ષ્યા હતા.**

- Imam Shah of Pirana
- Shia Sect
- Tried to convert Kunbis to Islam

(2) ભારતમાં મુસ્લિમ સત્તાની સ્થાપના થતાં કેટલાક લોકોએ રાજ્યની નોકરી મેળવવાની લાલચે તો કેટલાક લોકોએ ધન-રાજ્યકૃપા મેળવવાની લાલચે સ્વીકાર કર્યો. કેટલાંક રાજ્યોમાં પ્રતિભાશાળી હિન્દુઓને રાજ્યમાં ઊંચા હોદ્દા આપવાની લાલચે ધર્મપરિવર્તન કરાવાયું. લડાયક અને બળવાન કોમના હિન્દુ સૈનિકોને ઈસ્લામ સ્વીકારવાની શરતે લશ્કરમાં ઉચ્ચ હોદ્દાઓ અપાયા. આમ, રાજ્ય તરફથી અપાતાં પ્રલોભનો પણ એક મહત્વનું પરિબળ ગણી શકાય.

(3) મુસ્લિમ શાસકોએ ગેરમુસ્લિમ પ્રજા ઉપર એક ખાસ પ્રકારનો વેરો નાખ્યો હતો. જે 'જજિયાવેરો' તરીકે ઓળખાતો. જે હિન્દુઓને આર્થિક રીતે આ જજિયાવેરો

ભરવો પાલવે તેમ ન હોય, તેઓ જો ઇસ્લામ સ્વીકારે તો તેમને આ વેરામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવતી. આ ઉપરાંત, યુદ્ધમાં પકડાયેલા કેદીઓને અને ક્યાંયક્યાંક સામાન્ય નાગરિકોને બળપૂર્વક ઇસ્લામ સ્વીકારવાની ફરજ પાડવામાં આવતી.

(4) ઇસ્લામના પ્રસારમાં એ સમયે હિન્દુ સમાજની સ્થિતિ વિશેષ જવાબદાર હતી. હિન્દુ સમાજ ઉચ્ચ અને નીચલા વર્ણોમાં વિભક્ત હતો. નીચલા વર્ણની પ્રજા ઉચ્ચ વર્ણ જેવા સામાજિક અને આર્થિક અધિકારોથી વંચિત હતી. હિન્દુ સમાજમાં તેમનું કોઈ માનભર્યું સ્થાન ન હતું. આથી ઇસ્લામની સમાનતાની અને બંધુત્વની ભાવનાને લીધે નીચલો વર્ગ એ તરફ આકર્ષાયો હતો.

આમ, ઉપર્યુક્ત પરિબળોને લીધે ભારતમાં ઇસ્લામનો વ્યાપક પ્રચાર થયો. પરંતુ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પ્રજાઓ વચ્ચેની માન્યતાઓમાં મૂળભૂત તફાવત ઘણો હોવાથી મોટાભાગની પ્રજા બિનમુસ્લિમ રહી. આમ છતાં, બે અલગ-અલગ સમાજમાં વિભક્ત થયેલી આ પ્રજા પરસ્પરના નિરંતર સંપર્ક અને સહવસવાટને લીધે એકબીજાના પ્રભાવમાં આવતી ગઈ.

સંઘર્ષ અને સમન્વય : ભારતમાં ઇસ્લામના આગમનથી સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રે એક નૂતન યુગનો પ્રારંભ થયો. મુસ્લિમ પ્રજાએ ભારતમાં આવીને આ દેશને પોતાનું વતન બનાવી દીધું અને રણક્ષેત્રે હિન્દુઓને હરાવીને પોતાની રાજકીય સત્તા સ્થાપી દીધી. આ દરમિયાન હિન્દુ અને મુસ્લિમ સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે સંઘર્ષ અને સમન્વયનો પ્રારંભ થયો. શરૂઆતને તબક્કે મુસ્લિમોએ વિજેતા તરીકે બળપૂર્વક સમગ્ર ભારતને ઇસ્લામના નેજા નીચે લાવી મુસ્લિમ સંસ્કૃતિના રંગે રંગી દેવાનો ભારે પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ લાંબે ગાળે તેઓને સમજાઈ ગયું કે વિવિધ ધર્મો અને વિવિધ માન્યતા ધરાવતી આ ભાતીગળ સંસ્કૃતિને ઇસ્લામના રંગે રંગી શકાય તેમ નથી. બીજી બાજુ હિન્દુઓને પણ સમજાઈ ગયું કે, સત્તાધીશ તરીકે આવેલી આ પ્રજાને ભારત બહાર કાઢવી શક્ય નથી તેમજ રોજિંદા જીવનમાં સંઘર્ષ પણ શક્ય નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં પરસ્પરના સંપર્ક અને સહજીવનને લીધે હિન્દુ-મુસ્લિમ વચ્ચે સંપ અને એકતાની ભાવનાનાં દર્શન થયાં તથા બંને સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે જીવનનાં જુદાંજુદાં ક્ષેત્રોમાં સમન્વય સધાયો.

(1) સામાજિક ક્ષેત્રે સમન્વય : ઇસ્લામના આગમન પછી ભારતીય સમાજ હિન્દુ અને મુસ્લિમ એવા બે વિભાગમાં વહેંચાયેલો જોવા મળે છે. હિન્દુ સમાજના પ્રભાવથી મુસ્લિમોમાં જ્ઞાતિપ્રથા શરૂ થઈ. હિન્દુઓ સાથેનાં લગ્નસંબંધોથી હિન્દુ રીતરિવાજો, હિન્દુ આચરણ અને હિન્દુ વિચારો મુસ્લિમ ઘરોમાં પ્રવેશ્યાં. શહેનશાહ અકબરે રાણી જોધાબાઈ સાથે લગ્ન કરીને એક દાખલો બેસાડ્યો હતો. જે હિન્દુ સ્ત્રીઓ મુસ્લિમ પરિવારોમાં પરણીને ગઈ તે પોતાના પરંપરાગત હિન્દુ વિચારો, માન્યતાઓ, પ્રથાઓ છોડી શકતી ન હતી. આથી તેમણે ઘણીબધી હિન્દુ પ્રથાઓ પોતાના મુસ્લિમ પરિવારોમાં સ્થાપી દીધી. અકીક (ચૌલ-મુંડન) અને બિસમિલ્લા (વિદ્યારંભ) જેવા સંસ્કાર મુસ્લિમ સમાજમાં પ્રચલિત બન્યાં. આ ઉપરાંત બાળલગ્ન, દહેજ અને વરવિક્રય જેવી પ્રથાઓ પણ મુસ્લિમોએ અપનાવી. હિન્દુ સમાજમાં એક પત્નીત્વની પ્રથા હતી. આથી કેટલાક મુસ્લિમો પણ ચાર પત્ની કરવાની છૂટ

હાવા છતાં એ પ્રધાને તિલાંજલિ આપી અને એક પત્નીત્વનો આદર્શ સ્વીકાર્યો. લગ્નના ઉત્સવમાં પણ હિન્દુ પ્રધાનો પ્રચલિત બની હતી.

હિન્દુ સમાજમાં ભૂત-પ્રેત, નજર લાગવી, દોરો કે તાવીજ બાંધવાં, નજર ઉતારવી વગેરે પ્રચલિત હતાં. તે મુસ્લિમ સમાજના દૈનિક જીવનમાં વ્યાપક બન્યાં હતાં. આ ઉપરાંત ખાનપાન અને વેશભૂષા ઉપર હિન્દુ સમાજનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો હતો. ભોજનબાદ મુખશુદ્ધિ માટે હિન્દુઓમાં પાન ખાવાની પ્રથા પ્રચલિત હતી. આથી મુસ્લિમો પાનના શોખીન બની ગયા. હિન્દુઓની અઘાણાં બનાવવાની પરંપરાથી મુસ્લિમો ઘણા પ્રભાવિત થયા હતા અને ભોજન સાથે અઘાણાંનો ઉપયોગ કરતાં તે શીખ્યા. તે જ રીતે મુસ્લિમોને મીઠાઈ અને શરબત ઘણાં પ્રિય હતાં. હિન્દુઓમાં તે પ્રચલિત બન્યાં. કબાબ, કુલ્ફી, ગુલકંદ, ગુલાબજાંબુ, જલેબી, પુલાવ, ફાલુદા, ચપાટી, બરફી, બિરંજ, બિરયાની, મુરબ્બો, શીરો, શકરપારા, હલવો વગેરે મુસ્લિમ મીઠાઈઓ અને વાનગીઓ હિન્દુઓમાં વ્યાપકપણે લોકપ્રિય બની ગઈ.

વેશભૂષાની બાબતમાં પણ પરસ્પર ઘણો સમન્વય થયો છે. ભારતીય મલમલ અને રેશમી વસ્ત્રો મુસ્લિમ સમાજમાં અત્યંત લોકપ્રિય બન્યાં. મુસ્લિમ સ્ત્રીઓ કીમતી વસ્ત્રો અને આભૂષણો ધારણ કરવા લાગી. સુલતાનો અને બાદશાહો હિન્દુ રાજાઓની માફક આભૂષણો પહેરવા લાગ્યા. જે હિન્દુ સ્ત્રીઓએ મુસ્લિમો સાથે લગ્ન કર્યાં તેઓએ સેંધીમાં સિંદૂર ભરવાનું ચાલુ રાખ્યું. એ જ રીતે, હિન્દુઓમાં પાયજામો, કૂરતો, પહેરણ, સુરવાલ, અચકન, સાફો વગેરે મુસ્લિમ પોશાક પ્રચલિત થયા. ઉત્તર ભારતમાં લગ્નપ્રસંગે વરરાજાએ જામો પહેરવો અને માથે સહેરો બાંધવો એ મુસ્લિમ પ્રભાવનું પરિણામ છે.

એક્કો, બાદશાહ, રાણી, ગુલામ વગેરે શબ્દો ધરાવતી પાનાંની રમત હિન્દુઓમાં વ્યાપકપણે રમાવા લાગી. મિજબાનીઓ ગોઠવવી, આતશબાજી કરવી, અત્તર છાંટવું, હાથમાં મહેંદી લગાવવી વગેરે શોખ મુસ્લિમોના પ્રભાવથી હિન્દુ સમાજમાં વધ્યા. મુસ્લિમ રાજદરબારોમાં શિષ્ટાચારની એક અલગ ભાત હતી. મુઘલ દરબારનાં શિષ્ટાચાર અને અદબ ઘણાં પ્રખ્યાત હતાં. આ શિષ્ટાચાર અને પ્રણાલી કેટલાક હિન્દુ રાજદરબારોમાં પણ અપનાવવામાં આવ્યાં હતાં.

(2) ધાર્મિક ક્ષેત્રે સમન્વય : હિન્દુ અને ઈસ્લામ એ બંને ધર્મો વચ્ચે પરસ્પર સમન્વય સાધવામાં મુસ્લિમ સૂફી સંતો અને કેટલાક હિન્દુ સંતોએ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. તેઓએ બંને કોમોના ધર્મોમાંનાં સમાન તત્ત્વો આગળ કરી બંનેની પાયાની એકતા બતાવી. સૂફી સંતોએ તથા નિઝારી (ખોજા) સંપ્રદાયના પીરોએ કેટલાંક ઈસ્લામી તત્ત્વો પણ અપનાવ્યાં.

મધ્યકાલના સૂફી સંતો અને ભક્તિમાર્ગી સંતોએ સંઘર્ષ નિવારવા, સર્વ ધર્મોની તાત્ત્વિક એકતા દર્શાવવા સઘન પ્રયત્નો આદર્યા. કબીરે પોતાને અલ્લાહ અને રામનું સંતાન કહ્યા. તેમણે બંને ધર્મોને એક જ વૃક્ષની બે શાખાઓ તરીકે ઓળખાવી ઐક્ય પર ભાર મૂક્યો. સંત દાદુ દયાળે બે હાથ, બે પગ, બે કાન અને બે આંખની જેમ હિન્દુ અને

મુસલમાનને બે ભાઈઓ ગણાવ્યા. ગુરુ નાનક કહેતા કે રામ અને રહીમ તો એક જ છે. તમે એ જ ખુદાના બંદા છો. સંત પ્રાણનાથે કહ્યું છે કે જે વેદમાં છે તે જ કુરાનમાં છે. એ જ રીતે મુસ્લિમ સૂફી સંતો, ખોજા, પીરો વગેરે કેટલાક વિચારકોએ ધાર્મિક સમન્વય માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા. ખોજાઓમાં ઇમામુદ્દીન જેવા નામાંકિત પીર થયા. તેઓએ હિન્દુઓમાં સહેલાઈથી ભળી શકાય એ માટે નામ અને હિન્દુ સિદ્ધાંતો અપનાવ્યા. દા.ત., પીર સદગુદીને સયવેદ અને હરખચંદ જેવાં નામ ધારણ કર્યાં. તેમણે સૃષ્ટિના આદિપુરુષ હજરત આદમને વિષ્ણુના અવતાર, પયગંબર મુહમ્મદને મહેશ (શિવ)ના અવતાર અને પોતાને બ્રહ્માના અવતાર તરીકે ઓળખાવ્યા. ખોજા પંથમાં આવનાર હિન્દુઓને પોતાના રીતરિવાજ અને માન્યતાઓ અપનાવવાની છૂટ અપાઈ હતી.

સૂફી સંપ્રદાયે ભારતમાં આવ્યા પછી ધાર્મિક ઐક્ય સ્થાપવા માટે પોતાના સંપ્રદાયમાં હિન્દુ આચારો અને પદ્ધતિઓ પણ દાખલ કરી. ભારતના અદ્વૈતવાદ અને ભારતીય યોગપદ્ધતિનો પ્રેમસાધનામાં સમન્વય કર્યો. ઉપદેશ માટે ભારતીય રૂપક કથાઓ અપનાવી. ઇમાનદારી અને સાદાઈથી જીવતા આ મુસ્લિમ સંતો ભારતીય પ્રજાને અજાણ્યા ન લાગ્યા. વળી, સંગીત, કીર્તન, ભજન દ્વારા પ્રભુપ્રેમમાં તન્મય રહેનારા સૂફી સંતો પાસે નાત-જાત કે કોમના ભેદભાવ ભૂલી સૌ કોઈ આવવા લાગ્યા. લોકો હિન્દુ સાધુ-સંતોની જેમ તેમના પર પણ શ્રદ્ધા રાખવા લાગ્યા અને તેમના પ્રત્યે આદર દર્શાવવા લાગ્યા. હિન્દુ પ્રજામાં પીર અને ઓલિયાઓની પૂજા થવા લાગી. અજમેરના ખ્વાજા મુઈનુદ્દીન ચિશ્તી પ્રત્યે અનેક હિન્દુ-મુસ્લિમ શિષ્યો આકર્ષાયા હતા. હિન્દુઓ અને મુસ્લિમો વચ્ચે પરસ્પર ભાઈચારો અને સદ્ભાવ વધારવામાં તેમનો ફાળો અનન્ય છે. મહમુદ બેગડાના સમયમાં થઈ ગયેલા ઇમામશાહે ગુજરાતમાં પીરાણાપંથ સ્થાપી એમાં હિન્દુ અવતારવાદ, જગતની ઉત્પત્તિ, પયગંબરને 'ગુરુ' ગણવા તથા કુરાનને દૈવ-પ્રેરિત રૂપાત્મક ગણવું વગેરે વિચારોનો સમન્વય કર્યો હતો.

હિન્દુ અને ઇસ્લામ પરસ્પર નજીક આવવાથી કેટલાક નવા સંપ્રદાયો અસ્તિત્વમાં આવ્યા હતા. બંગાળના સુલતાન હુસૈનશાહે પ્રવર્તાવેલો 'સત્યપીર' પંથ અને શહેનશાહ અકબરનો 'દીને-ઈલાહી' આનાં જવલંત ઉદાહરણો છે. અકબરે ધાર્મિક જગતનાં ઉત્તમ તત્ત્વો, સિદ્ધાંત, આચાર-વિચાર અને ઉપાસના પદ્ધતિના જે કંઈ ઉત્તમ જણાયા તેવા અંશો લઈ 'દીને-ઈલાહી' નામે નવો ધર્મ સ્થાપ્યો હતો.

હિન્દુ પ્રજાના સંપર્ક અને સહઅસ્તિત્વને લીધે હિન્દુ સમાજમાં પ્રચલિત અનેક આચરણો અને વિધિઓ મુસ્લિમોના દૈનિક જીવનમાં પ્રવેશ્યાં હતાં. ઓલિયા અને પીરોમાં શ્રદ્ધા રાખવી, દરગાહ ઉપર માથું ટેકવવું, કબર ઉપર ફૂલ ચઢાવવાં, ફૂલોની ચાદર ઓઢાડવી વગેરે વિધિઓ હિન્દુ અસરને લીધે ઇસ્લામમાં પ્રવેશી. આ ઉપરાંત 'જય મહાવીર' કે 'હર હર મહાદેવ'ની માફક 'યા અલી'નો સૂત્રોચ્ચાર કરવો, શુકન-અપશુકનમાં માનવું, હિન્દુ શ્રાદ્ધને અનુરૂપ મૃત વ્યક્તિઓનાં નામ ઉપર 'તીજા-ભોજ' અને 'ખેરાત'નું આયોજન કરવું વગેરે આચારવિધિ હિન્દુ ભાવનાનાં જ પરિણામ છે. ગ્રહણ વખતે ઉપવાસ કરવાની અને પ્રાર્થનામાં લીન રહેવાની, ગ્રહણમોક્ષ બાદ શુદ્ધિ

માટે સ્નાન કરવાની પ્રથા મુસ્લિમોમાં હિન્દુઓમાંથી ઊતરી આવેલી છે. આમ, હિન્દુ અને ઈસ્લામ પરસ્પર એકબીજાને સતત પ્રભાવિત કરતા રહ્યા.

(3) કલાક્ષેત્રે સમન્વય : ઈસ્લામના આગમન બાદ ભારતમાં વિકસેલી સ્થાપત્યકલા, ચિત્રકલા અને સંગીત એ હિન્દુ અને મુસ્લિમ કલાઓના સમન્વયનું સુંદર પરિણામ છે. શરૂઆતમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમ કલાઓ પરસ્પરના પ્રભાવથી દૂર રહી, પરંતુ લાંબા સમયના સહવાસથી પરસ્પર પ્રભાવ પડવા લાગ્યો.

સ્થાપત્ય : ભારતીય ઈસ્લામી સ્થાપત્ય એ હિન્દુ કલાકારો અને મુસ્લિમ કારીગરીના સમન્વયનો એક વિશિષ્ટ અધ્યાય છે. ભારતમાં જે મસ્જિદ, મકબરા, રોજા અને મહેલો બંધાવવાં શરૂ થયાં એણે હિન્દુ અને મુસ્લિમ કારીગરોને હિન્દુ-મુસ્લિમ કલા તત્વોના સમન્વય માટે પૂરતો મોકો પૂરો પાડ્યો છે. આમ તો, બંને ધર્મોની કલામાં મૂળભૂત વિરોધાભાસ હતો. હિન્દુઓ રૂપાંકન અને સુશોભનના શોખીન હતા, જ્યારે મુસ્લિમો સાદાઈ પસંદ કરતા. આ બંને તત્વોનું ઈસ્લામી સ્થાપત્યોમાં અદ્ભુત મિલન થયું.

ભારતમાં ઈસ્લામી સ્થાપત્યોનાં બાંધકામમાં શરૂઆતમાં મુસ્લિમ કારીગરો પૂરતા પ્રમાણમાં ન હતા. આથી હિન્દુ કારીગરોનો સહકાર લેવો અનિવાર્ય હતો. બીજું, હિન્દુ શિલ્પીઓ સ્થાપત્યોનાં બાંધકામમાં ઘણા કુશળ હતા. આથી મુસ્લિમ ઈજનેરોની દેખરેખ નીચે હિન્દુ કારીગરોએ બાંધકામ કર્યું. અને જ્યાંજ્યાં જરૂરી લાગ્યું ત્યાંત્યાં તેમણે હિન્દુ કલાકારીગરીનો વિનિયોગ કર્યો. મસ્જિદ કે મકબરાનું બાહ્ય માળખું ઈસ્લામી સિદ્ધાંતો મુજબ સાદગીપૂર્ણ રહ્યું. પરંતુ અંદરના સ્તંભો મહેરાબ, જાળીઓ, ગવાક્ષોમાં કે કબરો ઉપર ફૂલવેલની ભાત, કલ્પવલ્લી, પૂર્ણવિકસિત કમળ, વિવિધ તોરણોની ભાત અને સુશોભનાત્મક હિન્દુ અલંકરણોનો સુંદર રીતે ઉપયોગ કર્યો. આ સુશોભનાત્મક અલંકરણો અને રૂપાંકનોને લીધે સ્થાપત્ય ભવ્ય અને મનોહર દેખાવા લાગ્યું. આથી મુસ્લિમ સત્તાધીશોએ ખુશ થઈને આ પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપ્યું. પરિણામે 'ભારતીય-ઈસ્લામી' (Indo-Islamic) સ્થાપત્ય શૈલીનો ઉદય થયો. આથી, અન્ય મુસ્લિમ રાષ્ટ્રોની સરખામણીએ આજે ભારતનું ઈસ્લામી સ્થાપત્ય નોખું તરી આવે છે.

બંગાળ, ગુજરાત, માળવા અને જૈનપુરની ઈસ્લામી ઇમારતોમાં સ્થાનિક હિન્દુ કલાશૈલીનો વિશેષ પ્રભાવ જોવા મળે છે. અમદાવાદની જુમ્મા મસ્જિદના ગવાક્ષમાં કલ્પવૃક્ષનું આલેખન અનન્ય છે. રાણી રૂપમતીની મસ્જિદના ઝરૂખા અને સીદી સઈદની મસ્જિદની જાળીઓમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ કલાકારીગરીનો અદ્ભુત સમન્વય થયો છે. આ ઉપરાંત ભરૂચ, ધોળકા, ચાંપાનેર તથા માંગરોળની ઈસ્લામી ઇમારતોમાં પણ હિન્દુ સુશોભનોનો મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થયો છે. મુઘલકાલીન ઇમારતોમાં આયોજન, બાંધકામ અને સજાવટ નમૂનેદાર છે. ફત્તેહપુર સીકી, આગ્રા અને દિલ્લીનાં સ્થાપત્યોમાં હિન્દુ, બૌદ્ધ, જૈન અને ઈરાની કલાનાં તત્વોનો સુભગ સમન્વય થયો છે. આગ્રાનો તાજમહેલ તેનું સર્વોત્તમ પ્રતીક છે. હિન્દુ-મુસ્લિમ કલાતત્વોના સમન્વયનો લાભ ઈસ્લામી સ્થાપત્યોની જેમ હિન્દુ સ્થાપત્યોને પણ મળ્યો છે. ઉત્તર ભારતની હિન્દુ ઇમારતોમાં ઈસ્લામી પ્રભાવ વિશેષ જોવા મળે છે. ભૌમિતિક રૂપાંકનોમાં ઈરાની શૈલીનો ખાસ પ્રયોગ

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

ધયો છે. હિન્દુ-જૈન મંદિરોના ઘુમ્મટમાં ઇસ્લામી શૈલીની વ્યાપક અસર છે. મુસ્લિમ કારીગરોએ બાંધકામમાં જે કોંક્રિટ પદ્ધતિ પ્રચલિત બનાવી તે ધીમેધીમે હિન્દુ સ્થાપત્યો અને મહેલોનાં બાંધકામમાં અપનાવી લેવાઈ. રાજસ્થાન અને મધ્યપ્રદેશના રાજમહેલોનાં બાંધકામ અને સજાવટમાં મુસ્લિમ પ્રભાવ સ્પષ્ટ જણાય છે.

ચિત્રકલા : ભારતમાં ચિત્રો કરવાની પરંપરા ઇતિહાસના ઊગમકાલ જેટલી પ્રાચીન છે. ઈ.સ. પૂર્વે 1લી સદીથી ઈ.સ.ની 7મી 8મી સદીનાં ઉત્તમ ચિત્રો અજંટાની ગુફાઓમાં સચવાયાં હતાં. શરૂઆતમાં ગુફાઓ કે મંદિરોની દીવાલો ઉપર કે તાડપત્રો ઉપર ચિત્રો કરવામાં આવતાં હતાં; પરંતુ મુસ્લિમ પ્રજાના આગમન બાદ કાગળનો વપરાશ વધ્યો અને કાગળ પર ચિત્રો કરવાની પરંપરાનો વિકાસ થયો. ઇસ્લામમાં ચિત્રકલાનો નિષેધ હોવાથી સલ્તનતકાલ દરમિયાન સુલતાનોએ ખાસ પ્રોત્સાહન આપ્યું નહિ. જોકે કશ્મીર, માળવા, અહમદનગર, બિજાપુરના કેટલાક સુલતાનોએ થોડું પ્રોત્સાહન આપ્યું. મુઘલ બાદશાહ બાબર અને હુમાયૂં સાથે ખોરસાની અને ઈરાની ચિત્રકારો ભારતમાં આવ્યા. અકબરે તો શાહી ચિત્રશાળા શરૂ કરાવી. અહીં ઈરાની અને ભારતીય ચિત્રકારોએ સાથે મળીને જે ચિત્રો તૈયાર કર્યા તેમાં હિન્દુ અને ઇસ્લામી શૈલીનો સમન્વય થયો. સમય જતાં તે શૈલી મુઘલ ચિત્રશૈલી તરીકે ઓળખાઈ. રંગ અને રેખાનું આયોજન, વેશભૂષા અને લાવણ્ય યોજનાની બાબતમાં મુઘલ ચિત્રશૈલીનો પ્રભાવ રાજપૂત ચિત્રકલા ઉપર વિશેષ વરતાય છે. મુસ્લિમ કલાકારોના પ્રભાવથી પુસ્તકોના અને ચિત્રોના હાંસિયા સજાવવા, સુલેખનની તરફીબો અજમાવવી, ચિત્રોમાં છાયા-પ્રકાશનું આયોજન કરવું, પ્રકૃતિનું નિરૂપણ કરવું વગેરે તત્વો રાજપૂત ચિત્રકલામાં પ્રવેશ્યાં હતાં.

મુઘલકાલીન ચિત્રકારોએ રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવત તથા પુરાણોને વિષયો બનાવીને સુંદર ચિત્રો તૈયાર કર્યાં હતાં. અકબરે ‘રજમનામાં’ (મહાભારત) નામે ઐતિહાસિક પ્રસંગો લઈને સચિત્ર હસ્તપ્રત તૈયાર કરાવી હતી. ભારતીય વિષયો અને વિશેષતાઓનો સમન્વય થતાં મુઘલ ચિત્રશૈલી મનોહર બની ગઈ.

સંગીત અને નૃત્ય : સ્થાપત્ય અને ચિત્રકલાના સમન્વયની અસર સંગીત ઉપર પણ થઈ. ઇસ્લામમાં સંગીતનો નિષેધ હોવાથી શરૂઆતમાં તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી; પરંતુ સમય જતાં સૂફી પરંપરામાં ભક્તિભાવના પર વિશેષ ભાર મુકાયો હોવાથી સંગીત આવશ્યક બની ગયું અને ઈરાની સંગીતનો ભારતમાં પ્રવેશ થયો. ભારતીય મંદિરોમાં સંગીત-નૃત્યનું ખાસ સ્થાન હોવાથી મુસ્લિમોએ મકબરાઓમાં ‘કવ્વાલી’ અને ‘ખયાલ’ સ્વરૂપના સંગીતનો પ્રારંભ કર્યો. ભારતીય સંગીતાચાર્યોએ આ બંને પ્રકારોને પૂર્ણપણે અપનાવી લીધા. દિલ્લીના સુલતાન અલ્લાઉદ્દીન ખલજીનો દરબારી શાયર અમીર ખુસરો ઈરાની અને ભારતીય સંગીતનો ઊંડો અભ્યાસી હતો. તેણે ઈરાની અને ભારતીય રાગોનો સમન્વય કરી મુજર, સાઝગરી, યમન, તરાના વગેરે રાગોનો આવિષ્કાર કર્યો. ‘કવ્વાલી’ નામની ગાનપદ્ધતિ વિકસાવી. ખુસરોએ ભારતીય વીણા અને ઈરાની તંબૂરાનો મેળ કરી ‘સિતાર’ની શોધ કરી. પ્રાચીન ભારતીય મૃદંગને તબલાનું સ્વરૂપ આપ્યું. આ સમયગાળા દરમિયાન જૈનપુરના સુલતાનોએ ‘ખયાલ’ ગાયકીનો વિકાસ સાધ્યો તો ગ્વાલિયરના

www.realpatidar.com

mail@realpatidar.com

રાજા માનસિંહે 'ધ્રુપદ' ગાયકીનો વિકાસ કર્યો. મુઘલ દરબારોમાં આ બંને ગાયકીનો ભારે આદર થયો. મુઘલ દરબારોમાં ગવાતું સંગીત 'દરબારી ગાયકી' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યું. મુઘલ બાદશાહોના દરબારોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમ ઈરાની અને કશ્મીરી વગેરે ઉચ્ચ કોટીના 35 સંગીતકારો હતા. તાનસેન જેવા ગાયકોએ અનેક નવા રાગો પ્રચલિત કર્યા હતા. સંગીતના સંસ્કૃત ગ્રંથોના ફારસી અનુવાદ થયા હતા. અકબરનો સમકાલીન માળવાનો સુલતાન બાજબહાદુર હિન્દુસ્તાની સંગીતનો જ્ઞાતા હતો. બાજબહાદુર અને રાક્ષી રૂપમતી મુસ્લિમ અને હિન્દુ હતાં. બંને અસાધારણ પ્રેમી હતા. ગઝલ, લાવણી, ડુમરી, કવ્વાલી, ધૂન, ચતુરંગ વગેરેમાં આ હિન્દુ-મુસ્લિમ યુગલનું અગત્યનું પ્રદાન છે. આજે હિન્દુસ્તાની સંગીતમાં પ્રયોજતાં વાજિત્રો-સિતાર, શહનાઈ, નગારું, તબલાં, દિલરૂબા, રૂઆબ વગેરે મુસલમાન સંગીતકારોનું પ્રદાન છે.

નૃત્ય : મુઘલ બાદશાહોના આગમન સાથે ઈરાની દરબારી નૃત્યનું આગમન થયું. આ શૈલીની અસર ભારતના કથક નૃત્ય ઉપર વિશેષ પડેલી છે. કથક શૈલીનાં મૂળ ભરતમુનિના નાટ્યશાસ્ત્રમાં રહેલાં છે. પ્રાચીનકાલમાં રામાયણ-મહાભારતના પ્રસંગો લઈને આ નૃત્ય ભજવાતું. ધ્રુપદ અને કીર્તનો કથકનું મુખ્ય સંગીત હતાં. મુસ્લિમ સુલતાનો અને બાદશાહો આ નૃત્ય પ્રત્યે આકર્ષાયા. તેમાં અવધના વાજીદઅલીશાહે કથકનૃત્યના 'લખનો' ઘરાનાના વિકાસમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો. કથકનૃત્ય દરબારમાં પ્રવેશ્યું. કીર્તન અને ધ્રુપદને સ્થાને ડુમરી, ગઝલ ગવાવાં લાગ્યાં. રાજદરબારોમાં ઝૂકીને સલામ કરવાનો શિષ્ટાચાર નૃત્યમાં મુદ્રારૂપે દાખલ થયો. આથી, નૃત્યમુદ્રામાં 'સલામી', 'છપકો', 'અંદાજ' વગેરે ઉમેરાયાં. નૃત્યના પહેરવેશમાં ધોતી અને અંગરખું હતાં. તેને સ્થાને મુસ્લિમ પોશાક જામો, પાયજામો, દરબારી ટોપી અને દુપટ્ટો આવ્યાં. આમ, મુસ્લિમોના આગમન બાદ કથા-કીર્તનનું નૃત્ય જૂની ઘરડામાંથી બહાર આવ્યું અને નવોન્મેષ પામ્યું. આમ છતાં, નૃત્યના વિષય તરીકે રાધા અને કૃષ્ણ તો યથાવત્ જ રહ્યાં.

ભારતમાં ઈસ્લામના આગમનથી વિશ્વની બે ભિન્ન સંસ્કૃતિનો પરસ્પર સંપર્ક થયો. શરૂઆતમાં સંઘર્ષ થયો; પરંતુ સમય જતાં બહુ મોટા પાયે સમન્વય સધાયો અને ભારતીય સંસ્કૃતિના ભાતીગળ પોતમાં એક નવો રંગ ઉમેરાયો.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ લખો :
 - (1) ઈસ્લામના ઉદય પૂર્વે અરબસ્તાનની સામાજિક પરિસ્થિતિ કેવી હતી ?
 - (2) પયગંબર સાહેબનો ઉપદેશ વર્ણવો.
 - (3) ભારતમાં ઈસ્લામના પ્રસારનાં પરિબળોની નોંધ કરો.
 - (4) હિન્દુ અને મુસ્લિમ પ્રજા વચ્ચે સામાજિક ક્ષેત્રે થયેલા સમન્વયની વીગતે છજાવટ કરો.
2. ટૂંક નોંધ લખો :
 - (1) હજરત મુહમ્મદ પયગંબર સાહેબ
 - (2) અરબસ્તાનની સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ
 - (3) કલાક્ષેત્રે સમન્વય